

ERALDUSKÄANDELISTE KAASSÕNADE ÜHEST TÄHENDUSJOOBEST

Rudolf Karelson

On üldiselt teada tõsiasi, et soome-ugri keelte adverbid ning pre- ja postpositsioonid on suhteliselt hilised sõnaliigikategooriad. Suur osa neist lähtub, eriti läänemeresoome keeltes, substantiivide käändeformidest. See protsess jätkub pidevalt tänapäevalgi - üha võime leida juhte, kus mõne nimisõna mingi kääne on teatavatel juhtudel omandamas adverbi või postpositsiooni funktsioone.

Selle päritolulise kokkukuuluvuse üheks tunnismärgiks on ka fakt, et enamasti on vastava käände funktsioonid säilinud hiljem ka adverbides, vahel isegi postpositsioonides ja prepositsioonides. Eriti saab seda tõdeda kohakäänete funktsioonide suhtes. Seejuures võib iseäranis huvitavat käändetähenduste säilimist täheldada ablatiivsete, elatiivsete ja partitiivsete, mõnel juhul ka ekstsessiivsete, s. o. eralduskäandeliste määr- ja kaassõnade puhul. See asjaolu on hakanud silma ka eesti kirjakeele postpositsioonide tähendusliku külje jälgimisel. Võetagu siin kõne alla üks käändefunktsioonidest lähtuvaid tähendusjoooni, mis on nagu siiani vaatlusväljast kõrvale jäänud.

Eesti keeles on üldtuntud niisugused adverbikasutused, nagu lausetes Nõu on alt laiem, pealt kitsam. Järv on keskest sügavam. Kera oli seest õõnes, mõistatuses Eest kui ora, keskest kui kera, tagant lai kui labidas jne. Analoogilist esinemust võib täheldada ka teistes läänemeresoome keeltes. Siin ei märgi adverb mitte teatavast kohast, ruumist lahkumist, äratulekut, eraldumist, mis on nende adverbide põhiline tähendus, vaid selle koha, ruumi teatavat osa ennast.

Sama käändefunktsioon tuleb tegelikult ette ka nimisõnades (Jalg on põlvest valus. Järv on keskkohalt üsna sügav), ehkki tänapäeval harvemini. Vastav noomenites ja adverbides avalduv ablatiivi funktsioon on igatahes üldlääne-

meresoomeline;¹ elatiivi ja partitiivi funktsioonide kohta teistest läänemeresoome keeltest puuduvad täpsemad andmed, ehkki ka nendegi käänete vastav kohafunktsioon võiks olla üldläänemeresoomeline.² Eesti keelest on eralduskäänete kõne all olevat kohafunktsiooni märkinud muide juba F.J. Wiedemann (näit. adverbilist kasutust Lind on pealt must, alt valge). Tema järgi piiritletakse sellisel juhul elatiivis või ablatiivis oleva sõnaga lähemalt kõne all olevat tervikut (märkides selle teatavat külge, osa jne.).³ E. Adler (Pajusalu) nimetab seda vastandava kohasuhte ablatiiviks; sellega tõstetavat nimelt mõne eseme või olendi mingi koht või ka olendi olukord või seisund mingi teise koha või olendi suhtes vastandavalt esile.⁴ Kohasuhte elatiivist või ablatiivist, harvemini partitiivist kõneleb analoogilistel juhtudel ka A. Penttilä.⁵ Nimetatagu kõnealust käändefunktsiooni ja selle avaldumist määr- ja kaassõnades järgnevalt lihtsuse mõttes asu- ja esinemiskoha funktsiooniks või vastavaks tähenduseks.

Läänemeresoome keelte käändefunktsioone on üpris vähe uuritud. Kõige ulatuslikumalt on siiani käsitletud väliskohakäändeid. Siiski ei leia E. Adleri (Pajusalu) ablatiivikäsitlusest seda tüüpi näiteid, nagu Lind on selja pealt pruun. Jõgi on ülaltpoolt silda lahti. Ta on Tartu lähedalt pärit jne. Antud juhul on meil sõnade pealt, ülaltpoolt, lähedalt puhul aga tegemist kaassõnadega, mitte adverbidega. Tähendus on siin sama mis eespool mainitud adverbide puhul - teatava koha mingis suhtes vastandav märkimine. Tähendab ablatiivi vastav käändefunktsioon tuleb peale adverbide esile ka post- ja prepositsioonides.

¹ E. Pajusalu, Ülevaade läänemere keelte ablatiivi funktsioonidest. - Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, VI. Ühiskonnateaduste seeria, 1957, nr. 2, lk. 137 jj.

² Vrd. E. A. Tunkelo, Eräistä tulo- ja erosijain merkitystentävistä. - "Virittäjä" 1931, s. 228.

³ F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg 1875, S. 329, 334.

⁴ E. Pajusalu, op. cit., lk. 137.

⁵ A. Penttilä, Suomen kielioppi, Porvoo-Helsinki 1963, s. 397, 427 - 428, 363.

Teame, et läänemeresoome keeltes võivad teatavad sõnad esineda niihästi adverbidena kui ka post- ja prepositsioonidena, sõltuvalt kontekstist. P. Ariste on ositanud, et läänemeresoome keelte ees- ja tagasõnad ongi väga lähedased adverbidele.⁶ Seda väidet kinnitab kahtlemata seegi fakt, et algsed samad käändefunktsioonid tulevad ette mõlemas sõnaliigis, nagu antudki juhul.

Nende ablatiivset päritolu kaassõnade arv pole eriti suur. Eesti kirjakeeles on tuntud keskelt, kohalt, kõrvalt, ligidalt, lähedalt, pealt, poolt ja vahelt, poolt-liitkaassõnadest altpoolt, eestpoolt, pealtpoolt, sealtpoolt, seestpoolt, siitpoolt, tagantpoolt, takkapoolt, väljastpoolt, ül(ev)altpoolt. Vaadelgem nende vastavat kasutust pisut lähemalt.

k e s k e l t esineb asu- ja esinemiskohafunktsioonis harilikult adverbina (vrd. Järv on keskelt sügav), vähem postpositsioonina. Postpositsioonilise kasutuse kohta on mõningaid näiteid siiski ilukirjandusest; Pilve keskelt lõo / hõiskab lauluhäält.. (L. Koidula, Teosed I, Tallim 1977, lk. 43); Pahempoolse voodirivi keskelt leiab Arni Jüri kahvatanud näo (V. Uibopuu, Väravate all, Tartu 1936, lk. 53). Karuselt⁷ on muide sama sõna kirja pandud veel prepositsioonina - keskelt järi 'keset järve' o ikka sula vett.

k o h a l t -sõna puhul on üsna sageli tuntav veel otseene seos substantiiviga ning postpositsioonilisus mõneti tinglik. Siiski võib ehk siia lugeda juhud, nagu Kuuekäised läikisid küünarnukkide kohalt. Päike tõusis metsa kohalt või Ta läbis metsapõlendiku seljandikuharu kohalt, kus tuulemurdu oli vähem. (N. Baturin, Kuningaonni kuningas, Tallinn 1973, lk. 178). Vrd. ka postpositsioonilisi kasutusi murretes: MMg Musvee kõhalt on /= järv/ kõege laiem,⁸ Amb sie maja paistab jüst selle arva kuuse kohalt jts.

⁶ P. Ariste, Adverbide arenemisest läänemere keeltes. - Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn 1952, lk. 121 - 122.

⁷ Kõik eesti murdenäited (välja arvatud erivitega) pärinevad KKI murdekartoteegist. Ühtlasi esitatakse murdekirjapanekud võimalikult lihtsustatult, kirjakeelelähedasel kujul.

⁸ L. Tuuksam, Alaltütlev kääne eesti keeles. (Diplomitöö), Tartu 1955, lk. 123 (Käsikiri TRÜ eesti keele kateedris).

k õ r v a l t puhul mainitagu vastavast postpositsi-
oonilisest kasutusest juhte, nagu Jõgi on purde kõrvalt lah-
ti ja Hoidis hobusel suu kõrvalt kinni. Ühendit suu kõrvalt
on vahel tõlgendatud ka liitadverbina ning vastavalt selle-
le ka kokku kirjutatud; näit. Võttis Miiral suukõrvalt ja
tõmbas vankri autokasti juurde (E. Rannet, Kivid ja leib I,
Tallinn 1972, lk. 655).

l i g i d a l t ja l ä h e d a l t on tähendu-
selt võrdsed sõnad, teatavate erisustega konkreetse kasu-
tuses. Postpositsoonidena esinevad nad suhteliselt harva.
Siiski võib ehk kohaesinemust (mitte eraldumist) väljenda-
vaks lugeda Liiganuselt kirjapandud lauset tule liek tõusis
puu likitalt. Samuti on võimalik kasutus Meri on ranna lä-
hedalt madal, ehkki tavalisem on samas funktsioonis ades-
siiv (ranna lähedal).

p e a l t on postpositatsioonina võrdlemisi arvukas,
eriti eralduse märkijana. Esinemiskoha tähenduses on pealt
üldtuntud seda tüüpi juhtudel, nagu Lind on selja pealt pruun.
Püksid on põlve pealt katki. Katus on harja pealt paigatud.
Lisatagu siia ka samafunktsioonilisi murdekasutusi: Mär so
pinsak o sella bealt kõik na määritud, Vän peruga võtavad
paesu pealt suuri angerid, Mär tuul o täna metsa bealt jts.

Sama prepositioonifunktsioon tuleb esile liitadverbiks
peetavas ühendis pealttuule, ehkki õigekeelsuslikult pee-
takse asukoha puhul loogilisemaks kuju pealtuule. Üldine
keelepruuk aga niisugust vahet ei tee, vaid öeldakse ka Sei-
sime pealttuule ja Sellest kohast pidi pealttuule mööda mi-
nema. (Vrd. näit. Kei pealt tuule on ea sõita; Vaivarast on
märgitud isegi genitiivse rektsiooni asemel partitiivset -
Vai älä seisa pääl tuuld). Luidetest kõneldes ongi termi-
nitena kasutusel (näit. ka ENE-s) pealttuulenõlv ja alttuu-
lenõlv. K. A. Hindreyl esineb veel /hobused/ viidi ee-
male päälttuule, sest kogu küla lõõmas juba (K. A. Hindrey,
Sigtuna häving, Tartu 1937, lk. 391). Mõeldud on tuulepeal-
sesse kohta siirdumist ning tänapäevase pruugi järgi peaks
siin õigupoolest olema pealetuule.

"Kalevipojast" on registreeritud sõnakuju pealtmas -
Need on pealtmaa naiste pojad, / Kes need käivad tarka tee-
da, / Õpetusi otsimassa (F. R. Kreutzwald, Kalevipoeg. Tal-

linn 1953, lk. 258), kus samuti tuleb näha prepositsiooni ja substantiivi ühendit.⁹

p o o l t märgib tagasõnana asu- või esinemiskohta näit. lauses lõuna poolt on saar kitsam. Üldiselt on nime-
tatud tähendusjoon võrdlemisi piiratult esinev.

v a h e l t tuleb esinemis- või asukohta märkiva koha-
postpositsioonina esile näit. lausetes Maa on põõsaste vahelt
kaevamata. Varvaste vahelt on haudunud. Selg valutab aba-
luude vahelt. Siia kuuluvad ka murdekasutused, nagu Khk ma
üttele siitsamast ukse vahelt, mool jalad lākused, Krk nüid o
tuul ommiku ja lõune vahelt jne.

Mainitagu veel ka Rannust kirjapandud ümbert-sõna ab-
latiivset analoogi ümbrelt - rua ümbrelt tulep puhtas ri-
bu.

Nagu juba mainitud, on vormilt ablatiivid ka kõik liit-
sõnalised poolt-adverbid ja poolt-prepositsioonid. Siingi
tuleb asu- ja esinemiskohafunktsioon peale adverbide ka pre-
positsioonides esile. Vrd. näit. Ül(ev)altpoolt v. pealt-
poolt pilvi ei olnud midagi näha. Siitpoolt sihti on mets
hõredam, samuti Ilmselt oli laev altpoolt veeliini raskelt
vigastatud ja lekkis (J. Smuul, Kirjad Sõgedate külast, Tal-
linn 1955, lk. 215) jts. Murretestki on registreeritud vas-
tavat laadi kasutusi, nagu Mär põlvest saadik o reis, alt-
poolt põlve o sääär, Hää lendur lähäb vahest päältpuult pil-
vi. Üldiselt on poolt-komponendiga liitadverbid ja -prepo-
sitsioonid siiski eesti keeles väikese levikuga ja esinevad
sagedamini kirjakeeles.

Mõnelgi juhul esineb nii adverbides kui ka postpositsi-
oonides elatiiv. Ehkki üldiselt eraldumist märkiv kääne, on
ka elatiivil ilmselt olemas teatav asu- või esinemiskohaga
seostuv suhtefunktsioon (Kampsun on mitmest kohast katki).
See on kandunud üksikutel juhtudel elatiivset päritolu ad-
verbidesse ja kaassõnadessegi. Üleüldse, ablatiivil ja ela-
tiivil on palju analoogilist, kaassõnafunktsioonid kaasa ar-
vatud.

⁹ Siia ei kuulu pealtharimine, pealtlaius, pealtparan-
dus, pealtvaade, pealtvõte jts. liitsõnad, kus on tegemist
adverbi ja substantiivi ühendiga.

Elatiivsete kaassõnade arv pole suur, väiksemgi kui ablatiivsete hulk. Siia kuuluvad kirjakeeles ees, juurest, kohast, kõrvast, küljest, otsast, seest, vastast, veerest ja äärest. Järgnevalt pisut lähemalt nende esinemuse ja tähendusliku külje kohta.

e e s t tuleb asu- või esinemiskohta märkivana esile näit. juhtudel, nagu Särk oli rinna eest verine või Pühkis ja koristas natuke trepi eest. Kokku on hakatud liitadverbi-na kirjutama postpositsiooni ja substantiivi ühendit otsaeest, ehkki küllalt sageli esineb ka lahkukirjutamisjuhte. Tegelikult märgib ees siingi teatavat kohta, lauba eesmist osa; näit. Kiire tööga oli kohe otsaeest higinä. Vrd. ka Juu peä otsa eest on nii aige.

j u u r e s t puhul esineb mainitud tähendusjoon näit. lauseis Jõgi on silla juurest lahti. Juuksed on kõrva juurest hallid. Küllalt näiteid võib leida ka murretest (Jõh nava juurest jäi aikest, Kei igäühele anti jagu oma kodu juurest jne.). Sama funktsiooni tuleks ehk näha ka sääras-tes päritolemisega seostuvates asukohamärkimistes, nagu .. kosilaseks polnud peremees, vaid käsitööline - tislere kiriku juurest.. (A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus I, Tartu 1926, lk. 515), "See on ju see ... Ärnja-preili või kes ... sealt kõst-ri juurest," ütleb Lible järsku (O. Luts, Suvi II, Tallinn 1954, lk. 216) jts.

k o h a s t ja k õ r v a s t võivad samuti postpositsioonidena ette tulla. Need esinevad eeskätt kõnekeeles, murretes, aga ka vanemas kirjakeeles ning on tänapäeva kirjakeelsete kohalt ja kõrvalt elatiivsed paralleelid. Nii väljendub asu- või esinemiskoht juhtudel, nagu Juu linna kohast paistsid suured tule leegid, Khk mulgu kõrvast aid katki, samuti F. R. Faehlmanni kirjapanekus Mees pani poisil hobuse selga ja vedas hoost suu kõrvast (Dr. Fählmanni kirjad, Tartu 1883, lk. 41).

k ü l j e s t on asukohta märkiva postpositsioonina üsnagi harv. Siia võib ehk lugeda seda laadi kirjakeelse pruugi, nagu Lossi müürile jõudes ei näinud ma teda enam, üksil hobuse leidsin ma väljastpoolt müüri puu küljest (A. Seal, Aita, Tartu 1931, lk. 131).

Üsna harv on samuti o t s a s t . Vrd. siiski Poi-
sikesed õngitseid suure kivi otsast või Läheme mõnikord nõn-
da kaugemale, et otsime tamme otsast õunu (M. Metsanurk, Kut-
sutud ja seatud, Tartu 1937, lk. 52), kus ilmneb asu- või esi-
nemiskoha märkimine postpositsioonina.

s e e s t on postpositsioonina eeskätt eraldust mär-
kiv. Puht asukohta võib aga siiski ka kohata, kas või lauses
Ta kiusas Vissakut niikaua, kuni teine ära väsis pükste seest
auku otsimast ja nutma hakkas (O. Luts, Kevade I, Tartu 1942,
lk. 131). Esinemis- ja asukohatähendusega tagasõnana esineb
seest vahel ka murretes; näit. Muh mu sihest valutab nõnna
kangest. Tavaline on siin kui ka üldse asu- ja esinemiskoha
puhul vastav adverb (Mul valutab seest. Puu on seest mäda. Ma-
ja on seest veel üsna korras jne.).

v a s t a s t on nähtavasti üpris kõnekeelne. Meie õi-
gekeelsussõnaraamatutes on ta küll postpositsioonina kirjas,
kuid kartoteekides vastavad näited puuduvad. Mõeldav oleks
ehk siiski asukohta märkivana ka kasutus Saare vastast on
väin kitsam. Vrd. ka Pöi a postid porsuvad moa vastast nõn-
da ruttu ära.

v e e r e s t kohta on P. Palmeos märkinud, et see ta-
gasõna on lõunaeestimurdeline, ent võib harva esineda kirja-
keeleski samas tähenduses kui äärest.¹⁰ Vrd. ka Vas lüüdi
pulk usse veerest läbi piida sisse. Sõnal on veel väga tihe
seos nimisõnaga ning sageli ongi tegemist piiripealse juhuga,
kus postpositsiooniks pidamine on üsnagi suvaline. Siiski
võiks postpositsiooni asukohatähendust näha ehk taolistel juh-
tudel, nagu Eks oleks ju palju lõbusam, kui niisugune väike
knirps /= lapsetirts/ sul põlle veerest kinni hoiab. (M. Mõts-
lane, Mu kodu, Tartu 1927, lk. 44).

ä ä r e s t on samuti sageli substantiivi ja postpo-
sitsiooni piiripealne sõna. Siiski on olemas ka selgeid post-
positsiooni juhte. Asukohafunktsioon esineb muuseas juhtudel,
nagu Jõgi oli kalda äärest jääs. Ta on pärit Volga äärest.
Leidis kiviaia äärest linnupesa jne. Need kasutused on üldi-

¹⁰ P. Palmeos, Eesti keele grammatika II. Neljas vi-
hik. Kaassõna, Tartu 1973, lk. 23.

sed ka murretes; vrd. veel ka Iis silma larest nõgine, KJn kartulid akkavad metsä äärest ää kuima.

Väliselt ablatiivikujuline on sõna alt. Tegelikult on siin tegemist üldkohakäänete hulka kuuluva partitiiviga (< [»] al-ta). Partitiiv teatavasti on ürgne eralduskäänne, mille algne tähendus on säilinud mõnedes adverbides ja kaassõnades.¹¹ Viimaste hulka kuulub siis ka alt. Ent alt võib kaassõnana eriti ulatuslikult märkida ka asu- või esinemiskohta. Vrd. kas või alt-postpositsiooni lausetes Kass oli kõhu alt valge. Valutab südame alt. Krohvi alt paistsid kohati seinapalgid. Kirjutise joone alt leidis ta vajaliku viite. Hoidis emal käe alt kinni. Murretes on alt samuti hästi tuntud. Vrd. veel ka Tõs kainlu alt sügeleb, Krk jala põhja alt on katki, Muh pane kurgu alt kinni, Muh müristab siit vesikaare alt, Lüg mina olen Rakvere alt mies jne.

Murdeti on esinemas laiemgi; alt võib ette tulla prepositsiooninagi (näit. Lai reied seoti alt põlve kinni, Lüg laev pöörab alt tuule ringi).¹² Kirjakeeles on neil juhtudel tegemist liitadverbidega, kuid alt esialgne funktsioon säilib. Ilmselt on siingi mõnel juhul tegemist mitte teatavast kohast lahkumise, eraldumise, vaid seal asumise märkimisega; näit. alttuule (vrd. Alttuule tahtis suits hinge matta), altkää (Mindi keset tänavaid täielikus pimeduses, kolmekesi reas, altkää kinni. - R. Roht, Ummiktänav, Tallinn 1960, lk. 165), kus sisuliselt on tegemist prepositsiooni ja substantiivi ühendiga.¹³

Adverbideks tavatsetakse tänapäeva kirjakeeles lugeda ulualla, uluall ja ulualt (ehkki esineb ka lahkukirjutamisjuhte). Algselt on need aga substantiivi ja postpositsiooni ühendid. Seejuures võib ühendis ulualt (või ulu alt) leida samuti kõnealust tähendusjoont; näit. Leidsin asjad viimaks lakast uluvalt. Mõneti analoogiline on olukord ühenditega re-

¹¹ Vrd. L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys, Helsinki 1968, s. 87.

¹² Lähemalt vaata: S. Nigol, ala-tüvest arenenud prepositsioonidest eesti murretes. - Centum. Tallinn 1974, lk. 176.

¹³ Siia ei kuulu altlinn, altmaailm, altpere, alttuba, altuks jts. liitsõnad, kus on tegemist adverbi ja substantiivi ühendiga.

he all, rehe alla, rehe alt, mida üldiselt tänapäeval kirjutatakse lahku, kuid kirjanduses leidub ka küllalt liitadverbilisi kokkukirjutusjuhte. Murdeti on levinud ja kohati kirjakeeleski pruukimist leidnud veel kontraktsioonijuhud reiale, reial, reialt. Nii rehe alt (✓ rehealt) kui ka reialt puhul on mõeldav samuti vastav asupaiga, mitte eraldumise märkimine.

Partitiivseid postpositsioone on teisigi, näiteks takka, tähenduselt enam-vähem tagant-sõna analoog. Tuntud on takka-postpositsiooni kasutused Maja takka on maapind kõrgem. Kratsis endal kõrva takka. Tuul on selja takka jne. Nimetatud tagasõna on hästi tuntud ka murretes; vrd. ka siit asu- v. esinemiskohta märkivaid näiteid: Kse pes valutab kiirte takka ja kõrva takka, JJn ma koa akna takka vahtisin, mis laps tuas tegi. On täheldatud ka samasugust prepositsioonitarvitust - Muh nüid o takka tuult 'pärituult' ikka tul-la.¹⁴

Partitiiviks tuleb ilmselt lugeda ka adverb ja postpositsioon ümbert. Seegi sõna võib postpositsioonina eralduse kõrval väljendada ka esinemisala. Sellised on näiteks juhud Kleit hoidis piha ümbert hästi ligi. Maja ümbert on täiesti lage. või kirjanduslikumadki kasutused, nagu lgatahes leiab Epp äkitselt Pallu suured kämblad enda ümbert. (J. Kross, Kolme katku vahel I, Tallinn 1970, lk. 102). Nimetatud tähendusjoon on samuti tuntud murretes; vrd. Kod unt kua ei puutva pesä ümbert, Kse ma võtsi puu ümbert kinni. Siingi on kirja pandud prepositsioonikasutust - Tür ümmert puu jääb tühjaks kust luht läbi käib.

Eraldi tuleb siinkohal juttu teha veel sõnast mant. Algselt olid man, mant omased üksnes lõunaeesti murretele, kuid levisid hiljem ulatuslikumalt kirjakeeleski; tänapäeval võivad nad niisiis ette tulla nendelgi isikutel, kes ise ei pärine Lõuna-Eesti alalt. Sõna mant päritolu suhtes on erisuguseid arvamusi. Osa keeleteadlasi on arvanud seda ekstsess-

¹⁴ Eesti murretes esinev takka tähenduses 'taha' on seevastu illatiiv ning läheb tagasi takahan-kujule. - Vrd. P. Alvre, Adverbide eesti taga - samojeedi taka - pronominaalsest päritolust. - Emakeele Seltsi aastaraamat VIII, 1962, lk. 148.

siiviks (nii näit. on H. Ojansuu¹⁵ kõrvutanud mant-sõna vormilt sõnaga kodunt). J. Mägiste¹⁶ omakorda loeb mant partitiiviks (< man-ta, nagu alt < al-ta). Sama seisukohta jagab R. Stoebe oma kaassõnade uurimuses.¹⁷ Ekstsessiivivõimaluse hõlgab ka T. Särkkä oma ekstsessiiviuurimuses,¹⁸ ehki ta ei anna mant-sõnale ka sõnaselget oma selgitust.

Jäetagu käesolevas ühenduses kõrvale lõplik otsustamine partitiivi või ekstsessiivi kasuks (ehkki esimene võimalus tundub tõenäosem). Näib igatahes, et mant puhul on meil tegemist mingi eralduskäändega. Sellele viitavad vastavad tähendused. Kõige üldisemalt märgib mant küll kusagilt eraldumist, kuid on võimalikud ka juhud, kus kõnealune sõna toob esile vaid kellegi või millegi esinemis- või asukohta. Siia kuuluvad kas või kasutused nagu Kam üks siist piha mant oli lõõnu läbi (s. o. lendva), Har ma sählt kadaje pohma mant leüse see väidse. Lisatagu neile ka üks vastav pruuk E. Niidu tõlkest: vr siis jookseksid lapsed oma emade juurde ja naised otsiksid varju oma meeste mant ja võõrad inimesedki toetuksid üksteise vastu, (E. Sinervo, Vahetatud Viljami, Tallinn 1966, lk. 126).

Esti keeles on aga siiski olemas ka üks kindlalt ekstsessiivset päritolu postpositsioon, see on tagant. Nimetatud sõna on meie keeles võrdlemisi üldine (selle kõrvale esineb takka), murretes siiski esineb eeskätt Põhja-Eesti alal.¹⁹ Üldine on tagant puhul eraldusfunktsioon, sest ekstsessiivigi on oma põhiolemuselt eralduskäänd. Küllalt tuntud on aga siingi piirav, täpsustav asukohta või esinemispaiga esiletoomine. Vrd. kas või lauseid Pintsak oli selja tagant tolmune. Kratsis kõrva tagant. Tuul oli selja tagant. Levinud

¹⁵ H. Ojansuu, Virolaisia sananselityksiä. 4. Etelviiron mano, mann, mant. - "Virittäjä" 1909, s. 131-132.

¹⁶ J. Mägiste, Läänemere-sm. ja volga-sm. keelte võrdluste alalt. 1. Sm. ja krj. malc, e. mala - ? eL mano ning nende võimalikud lp. ja mrd. vasted. - "Eesti Keel" 1939 (XVIII), lk. 60-69.

¹⁷ R. Stoebe, Die Verhältniswörter in den ostseefinischen Sprachen. - Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series. Volume 93, Bloomington 1968, S. 294.

¹⁸ T. Särkkä, Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi, Helsinki 1969, s. 99.

¹⁹ Vrd. P. Ariste, Ekstsessiivist läänemere keeltes. - Emakeele Seltsi aastaraamat VI, 1960, lk. 146-147; T. Särkkä, op cit., s. 92-98.

on see tähendusjoon murreteski; esitatagu siin paar näidet: Kaa nää paistab puu tagant, Emm siis kuulas ukse tagand, et vana riidles senega.

Kirjakeeles on hakatud liitadverbina kokku kirjutama ühendit selja tagant, kui sel on ülekantud tähendus (selja-tagant). Sisuliselt on siingi tegu substantiivi ja postpositsiooni ühendiga. Analoogiline ja samatähenduslik on liitadverb tagantselja, ainult et tagant on siin prepositsioon. Algselt prepositsiooni ja substantiivi ühend on ka liitadverb tagantkätt. Harilikult märgib tagant viimasel puhul küll teatavast kohast äraliikumist, kuid mõnel juhul võib märgata ka asendi, seisu osutamist, milles miski on. Vrd. kas või H. Lepiku tõlkepruugi lauset Üks naine tuli sealt ja jäi ust tagantkätt lahti hoidma (V. Meri, Suguvõsa, Tallinn 1969, lk. 67 - 68).²⁰

Märgitagu, et eralduskäändelisi adverbide ja kaassõnu esi- neb peale eesti keele teisteski läänemeresoome keeltes. Ühtlasi võib ka neis kaassõnade puhul täheldada samasugust tarvitust. Vrd. kas või soome Alta kuoren leipä kypsä, luumluota liha makea; Raha löytyi kaivon likeltä; karjala vel'let kačtah kuwžem piäl'd 'vennad vaatavad kuuse otsast';²¹ vadja jalgan alt kilitetää 'jala alt kõditatakse' jne. Niisiis tuleb meie asjaomases kaassõnapruugiski näha vana, läänemeresoomelist joont.

Eralduskäändeliste adverbide ja kaassõnade asu- ja esinemiskoha tähendus on tihedalt seotud verbiga, võiks koguni öelda, et see sõltub verbist. Põhjuseks on asjaolu, et vastavad kaassõnad koos nimisõnaga on lauses verbi laiendid. Verbist oleneb sageli ka see, kas teatavas ühenduses tarvitatakse näiteks ablatiivi või adessiivi, elatiivi või inessiivi.

Kõige puhtamal kujul tuleb asu- ja esinemiskoht esile seoses olema-verbiga. Vrd. näit. Lind on selja pealt pruun. Jõgi on purde kõrvalt lahti. Siitpoolt sihti on mets hõredam. Särk oli rinna eest verine. Pintsak oli selja tagant

²⁰ Liitsõnad tagantuks ja tagantvaade jts. sõnad on adverbide ja nimisõna üendid ega kuulu niisiis siia.

²¹ P. Palmeos, Kaassõnad karjala Djorža murrakus. - Fenno-ugristica. 3, Tartu 1976, lk. 66.

tolmune. Maja takka on maapind kõrgem jne. olema-verb ise juba määrab, et tegemist on teatava esinemusega ja mitte eraldumisega, äratulekuga. Selle tõttu tuleb ilmselt sama tähendusjoont näha ka päritolu märkivates väljendites (Ta on pärit Volga äärest), ehkki isik, kellest on juttu, ei asu kõnealusel momendil enam päritolukohas.

Selget asu- ja esinemiskoha märkimist võib aga täheldada muudelgi juhtudel (Valutab rinde alt. Kleit hoidis piha ümbert hästi ligi.).

Keerulisem on lugu näiteks otsimist ja leidmist väljendavate verbidega seostuva eralduskäandelise tagasõna korral. Lauses Leidis kiviaia äärest linnupesa või Otsisin teda lauda tagant peetakse kindlasti silmas millegi või kellegi asukohta (linnupesa on kiviaia ääres, kedagi otsitakse laudataguses piirkonnas). Teiselt poolt aga võib analoogilistes ühendites mõnikord tegemist olla eraldumist märkiva funktsiooniga. Lause Leidis voodi alt noa on tõlgendatav olukorrana, et nuga oli põepoolest voodi all, kuid leidja võttis ta sealt üles. Niisiis on tegemist õigupoolest kahe funktsiooni - asukoha ja eraldumise põimumisega. Niisugust kahe erineva käandefunktsiooni esinemust otsimist ja leidmist märkivate verbide puhul märgib muide juba E. A. Tunkelo.²² L. Hakulinen omakorda juhib tähelepanu sellele, et soome keeles kasutatakse nende verbidega eralduskäännet, indoeuroopa keeltes seevastu aga esineb vastavatel juhtudel lookaalkonstruksioon, mis vastab tegelikult oleku-, mitte eralduskäände. Eralduskäände kasutus on tema arvates tingitud sellest, et otsimise-leidmise kujutelm on sedavõrd seotud vastava objekti teise paika siirmisega, et see kajastub ka keelelises väljenduses.²³

Ka eesti keeles seostuvad otsimist ja leidmist märkivad verbid üldiselt eralduskäänetega, ehkki on ka teistsuguseid näiteid. Mainitagu, et vastavat inessiivset ja adessiivset prouki võib eriti täheldada näit. O. W. Masingu, L. Koidula, K. A. Hindrey keelekasutuses. Neil autoreil on aga kaheldamatult olemas indoeuroopa keelte mõju. Ent vas-

²² Vrd. E. A. Tunkelo, op. cit., s. 222-223.

²³ L. Hakulinen, op. cit., s. 426-428.

tavat kasutust kohtab laiemaltki. Vrd. kas või "Sa istud rahulikult siin, aga mina otsisin sind kodus ja linnas," pöördus Karin isa poole.. (A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus IV, Tallinn 1956, lk. 34); Mõningaid eesti kohanimesid on välja loetud Novgorodis leitud tohik-ürikutel. (Eesti kirjanduse ajalugu I, Tallinn 1965, lk. 119). Kas ka siin on näha indoeuroopa mõju?

Nii E. A. Tunkelo kui L. Hakulinen puudutavad lähemalt ka paistmist ja kuuldumist märkivate verbidega seostuva adverbiaali käände küsimust. Siingi esineb eralduskääne, indoeuroopa keeltes olekukänetele vastav lokaalkonstruksioon. Põhjuseks olevat asjaolu, et nii paistmine vaataja silma kui kostmine kuulaja kõrvu lähtuvad kusagilt eemalt.²⁴ Vrd. käesolevas ühenduses ka tagasõnalisi lauseid Põõsa tagant paistab mingi kogu. Maja juurest kostab hääli. Tõepoolest, nägemis- või kuulmisaisting lähtub kusagilt meist eemalt, ent samal ajal tuleks siin siiski näha tagasõna puhul ka asu- või esinemiskohta (Põõsa tagant paistab mingi kogu, s. o. põõsa taga on mingi kogu; Maja juurest kostab hääli, s. o. maja juures olevad hääled jõuavad meieni).

Seda laadi tõlgendusprobleeme võib tekkida teisiigi. Ja mõnikord polegi võimalik täpselt piiri tõmmata asukoha- ja eraldusfunktsiooni vahel. Keeles ei ole kindlaid kaste, nii ei ole neid ka käändefunktsioonides ja nende kajastumises verbides ja kaassõnades, vaid üleminekud on enamasti sujuvad.

Eelnevat kokku võttes võib niisiis konstateerida, et omaaegne eralduskäänete võrdlemisi piiratud asu- ja esinemiskoha funktsioon on kandunud üle ka mitmesse kohaadverbisse ja -kaassõnasse. Eesti keeles leidub selle kohta näiteid nii murretest, kõnekeelest kui ka kirjakeelest.

²⁴ L. Hakulinen, op. cit., s. 428; E. A. Tunkelo, op. cit., s. 223-224.

ОБ ОДНОЙ ЧЕРТЕ ЗНАЧЕНИЙ ПОСЛЕЛОГОВ И ПРЕДЛОГОВ,
ПРОИСХОДЯЩИХ ИЗ ОТДЕЛИТЕЛЬНЫХ ПАДЕЖЕЙ ИМЕНИ

Рудольф Карелсон

Р е з ю м е

Под послелогами и предлогами, происходящими из отделительных падежей имени, понимаются в настоящей статье такие послелоги и предлоги, которые развились из аблатива (*keskelt* 'от, из середины', *realt* 'с, со', *ligidalt* ~ *lähedalt* 'от', *eest* 'от', *veest* 'изнутри, из' и др.), из партитива *alt* 'из-под', *takka* 'из-за', *ümbert* 'с, со' или из эксцессива (*tagant* 'из-за'). Из локативных отношений отмечают эти послелоги и предлоги прежде всего уход откуда-либо или покидание какого-либо места (*Tuli puu tagant välja* 'вышел из-за дерева'; *Tulin tema juurest* 'пришел от него').

Но до сих пор не обращалось внимание на тот факт, что эти послелоги или предлоги могут иногда отмечать и само место (точнее: место наличия чего-либо или место нахождения кого-либо). Ср. *Kass on kõhu alt valge* 'у кошки брюшко белое' (буквально: 'под брюшком белое'); *Särk on rinna eest verine* 'рубашка на груди в крови' (буквально: 'рубашка спереди в крови'); *Jõgi on ülaltpoolt silda lahti* 'река выше моста свободна ото льда'; *Maja takka on maapind kõrgem* 'за домом местность выше' и т.д. В настоящей статье и подвергается анализу такое употребление послелогов и предлогов в эстонском литературном языке. Приводятся примеры такого употребления этих слов в эстонских диалектах. Обращается внимание и на то, что аналогичное употребление послелогов и предлогов можно часто встретить в других прибалтийско-финских языках. На основе анализа сделан вывод, что употребление обозначающих место послелогов и предлогов является исконно-общей чертой семантики прибалтийско-финских послелогов и предлогов.